

PEDAGOGICAL MODEL OF DEVELOPMENT OF LEGAL COMPETENCE IN LEGAL SOCIALIZATION OF FUTURE TEACHERS

Raupova Munira Murodovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

Navoiy davlat pedagogika instituti,

pedagogika va psixologiya kafedrasi botsenti

O'zbekiston Respublikasi Navoiy shahri

Gmail: mmraupova@gmail.com

Телефон рақам: +998972830033

Annotation: In the article, the pedagogical model of developing the legal competence of future teachers is highlighted on the basis of scientific and theoretical data. On the basis of legal socialization of future teachers, the task of developing their legal competence, the theoretical and methodological bases of modeling, goals and tasks have been clarified

Keys words: socialization, legal socialization, etiquette, morality, value, model, legal competence.

Yangi avlodni tarbiyalash xalq va jamiyat, millat va davlat manfaatlarini ko'zlaydigan, o'zini yurt manfaatlari bilan ko'radigan va islohotlar daxldorligini, ijtimoiy ma'sulligini sezadigan, yetuk inson qilib tarbiyalash bugungi kunda Yangi O'zbekiston startegiyasida davlat siyosati darajasidagi dolzarb masala sifatida e'tirof etilmoqda. Bu esa, yoshlarga odob-axloq qoidalari va ma'naviyatning hayotiy tushunchalarini sodda talablar asosida o'rgatib borishni taqazo etadi. Xususan, yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, madaniy saviyasi, bir so'z bilan aytganda tarbiyasi samaradorligini yanda kuchaytirish muhimdir.

Albatta, yoshlikka xos shijoat, jo'shqinlik va mardlikni, ezgu orzu-intilishlarni amaliy harakatga aylantirib, salmoqli natijalarga erishish uchun inson o'z oldiga aniq maqsad qo'yib yashashi kerak. Agar tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, buyuk ajdodlarimiz erishgan olamshumul yutuqlar zamirida avvalo ona Vatanga, xalqqa xizmat qilishdek olijanob maqsad mujassam ekanini ko'ramiz. Shunday ekan, faqat ma'rifat insonni kamolga, jamiyatni taraqqiyotga yetaklaydi. Shu sababli mamlakatimizda ta'lim sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta'lim tizimi tamoyiliga asoslangan, bola tug'ilganidan boshlab, 30 yoshgacha bo'lgan davrda uni har tomonlama qo'llab-quvvaytlaydigan, hayotga munosib o'rin topish uchun ko'mak beradigan, yaxlit va uzluksiz tizim yaratishga harakat qilinayotgani bejiz emas.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bu kabi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, qabul qilinayotgan qonun hujjatlari va davlat dasturlarining mazmun mohiyatini izchil yetkazish tizimini shakllantirish, fuqarolar ongida "Jamiyatda qonunga hurmat ruhini qaror toptirish-demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!" degan hayotiy g'oyani mustahkamlashga erishishda, birinchidan, eng avvalo, ta'lim-

tarbiyaning tizimli va uzviy ravishda olib borilishiga alohida e'tibor qaratish; ikkinchidan, yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini hamda odob-axloq normalarini chuqur singdirib borish; uchinchidan, yosh avlodga Konstitutsiyaning muhim jihatlarini, inson huquqlarini bolaligidan boshlab o'rgatish, ularni huquqiy bilimlarni yuksak darajada o'zlashtirib egallagan huquqiy bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olishlari uchun ta'lim muassasalarida keng qamrovli huquqiy targ'ibot tadbirlarini tizimli tashkil qilish; to'rtinchidan, uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim jarayonlarini huquqiy tarbiya bilan uyg'un olib borish; beshinchidan, aholi, ayniqsa, yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda o'zbek xalqining tarixi, dini, urf-odatlarini, milliy qadriyatlariga tayanish kabi muhim maqsad va vazifalarni belgilab beradi. Ta'lim smadaroligi uchun bu tizimda maqsad va vazifalarni amalga oshirish, pedagogik ta'lim soha vakillari zimmasiga yuksak ma'suliyatni yuklaydi. Bu o'rinda bo'lajak o'qituvchi davlatning huquqiy siyosatining faol ishtirokchisi sifatida jamiyat ehtiyojlarini ro'yobga chiqarishda, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining xuquqlariga qat'iy rioya qilishi, ularning manfaatlarini himoya qilishi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslarini tushunishi, huquqiy munosabatlarda ishtirok etishning ijobiy tajribasini o'zlashtirib olishlari, qonuniy xulq-atvorning shaxsiy ma'nosini anglab yetishlari, ijtimoiy ahamiyatga ega huquqiy bilim va ko'nikmalarni egallashlari asosida huquqiy ijtimoiylashib borishi kerakligini taqozo etadi.

Huquqiy ijtimoiylashtirish –bu shaxs tomonidan huquqiy bilimlar, qadriyatlar va normalar tizimini o'zlashtirish jarayoni, buning natijasida uning ijtimoiy va huquqiy hayotga muvaffaqiyatli moslashishi sodir bo'ladi. Huquqiy ijtimoiylashuvning asosiy qonuniyatlari asosan ijtimoiy, pedagogik va psixologik xususiyatga ega. Ijtimoiylashtirishning umumiy natijalari huquqiy aks ettiriladi. Ta'lim, ijtimoiy, madaniy, axloqiy va intellektual tarbiya va rivojlanish darajasi yuqori bo'lgan shaxs uning qonuniy xulq-atvorining asosi bo'lgan fazilatlariga ega bo'ladi. U deyarli intuitiv ravishda deyarli har qanday vaziyatda, umumiy oqilona fikrlarga asoslanib, o'zini tutishning to'g'ri usulini tanlashga qodir bo'lgan shaxs hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish muammosi bo'yicha muqobil qarashlar, ayni paytda ko'plab g'oyalar, ya'ni

- ta'lim modellarini yaratishda davlat-jamoat va bo'lajak o'qituvchilarga yo'naltirilgan manfaatlarining uyg'unligi;

- xalqlarning urf-odatlarini, madaniyati, turmush tarzini hisobga olish;

- bo'lajak o'qituvchilar faoliyatida psixologik-pedagogik diagnostika usullarini qo'llash;

- individual yondashuv asosida esa ijtimoiy institutlar va ijtimoiylashuv agentlarining o'zaro hamkorlikdagi talablariga muvofiqlikning zamonaviy yondashuvlari asosida huquqiy ijtimoiylashtirish modelini ishlab chiqish uchun asos bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda "model" tushunchasi shunchalik keng qo'llanilmoqdaki, u hatto olam haqidagi istalgan bilimlar va tasavvurlarga ham tegishli bo'lib qolmoqda.

Masalan, zamonaviy nuqtai nazardan istalgan faoliyatning maqsadi faoliyat natijasini aks ettiruvchi model sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin. Bunday tahlil modellarning kontseptual va terminologik ta‘rifiga yordam beradi va pedagogikada modellashtirish usulidan maqsadli foydalanish bo‘lib xizmat qiladi.

Biz tadqiqotimizda I.P.Podlasiy tomonidan “model” tushunchasiga berilgan ta‘rifga tayandik. Olimning ta‘kidlashicha, model ma‘lum bir obyekt haqida yangi axborotlar olish imkonini beruvchi, tadqiqot premetini ilmiy jihatdan aks ettiruvchi fikriy tasavvur yoki uning moddiy ko‘rinishga egi tizimidir[7,b-432].

Modellar turli belgi va xususiyatlariga ko‘ra tasnif etilishi mumkin. F.I.Peregudov va F.P.Tarassenko modellarni axborotlarni uzatish va tasavvur qilish metodlari bo‘yicha guruhlashtirishgan. Ularning fikricha, modellar insonning istalgan faoliyatini tashkil etishda juda muhim o‘rin tutib, faoliyatning barcha turlarini subyekt va uni o‘rab turgan atrof-muhit orasida aylanib yuruvchi axborotlarning asosiy ko‘lami yo‘nalishi bo‘yicha taqsimlash qulaylik tug‘diradi[8,b-16]. Mazkur tasnif asosida modellarni maqsadning nazariy va amaliy yo‘nalganligiga qarab, bilishga doir va pragmatik guruhga ajratish mumkin.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish tadqiqot doirasida pragmatik, tizimli-funksional modelni ishlab chiqish maqsad sifatida belgilandi. Modelning mazkur turi bo‘lajak o‘qituvchilarda huquqiy kompetentligini rivojlantirish jarayonini boshqarish vositalarini izlab topish, shuningdek, V.A.Slasteninning fikricha, model subyekt sifatida talabalarning tayyorgarlik darajasining boshlang‘ich va yakuniy holati o‘rtasidagi farqqa erishishga imkon beruvchi tadqiq etilayotgan jarayonlarni boshqarish funksiyalarini aks ettirishga yordam beradi[9, b-512].

Bo‘lajak o‘qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish modeli-bu huquqiy ijtimoiylashuvning qabul qilingan maqsadlariga mos keladigan va uning asosiy shakllarida amalga oshiriladigan ijtimoiy-huquqiy xususiyatlar va munosabatlarni egallash jarayonida huquqiy ijtimoiylashuv obyekti, subyekt va vositalarining o‘ziga xos o‘zaro ta‘siri hisoblanadi.

- Bo‘lajak o‘qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishda modellashtirish obyekti sifatida talabalarda huquqiy kompetentlikni tarkib toptirish jarayoni, predmetini esa, ularda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish mazmuni va metodik tizimi tashkil etdi.

- Talab etilayotgan pedagogik tizimni modellashtirishda quyidagi funksiyalarning bajarilishi ko‘zda tutildi:

- metodologik ta‘minot funksiyasi. Mazkur funksiyani amalga oshirish meyoriy-huquqiy hujjatlar va talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning nazariy asoslarini belgilab beruvchi ijtimoiy buyurtma bilan bog‘liq;

- meyoriy-huquqiy ta‘minot funksiyasi. Mazkur funktsiya talabalarni huquqiy kompetentlikni ta‘minlashga doir faoliyat jalb etish tamoyillari, mazmuni, vazifalari, pedagogik shart-sharoitlari, diagnostik vositalarini aniqlashni taqozo etadi;

- metodik ta'minot funksiyasi. Talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning metodik (mazmuni, shakl, metod va vositalari) shart-sharoitlarini aniqlashtirishni talab etadi;

amaliy-tatbiqiy (empirik) funktsiya. Mazkur funktsiya qator vazifalarni hal etishga imkon beradi: talabalarda huquqiy bilimlarni ta'minlashga doir bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar bilan bog'liqlikda qadriyatga yo'naltirilgan ustanovka va barqaror motivlarni shakllantirish, tadqiq etilayotgan jarayonni tahlil etish va muayyan tuzatishlar kiritish; natijalarni baholash va tahlil etish va h.k.

Tadqiq etilayotgan jarayonni modellashtirishning nazariy-metodologik asosi sifatida quyidagi qoidalarga tayanildi:

tizimli, shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan, reflektiv yondashuvlar;
pedagogik loyihalash nazariyasi, rivojlantiruvchi ta'lim muhitini modellashtirish;

didaktik va metodik ta'minotni yaratishning nazariy asoslari;

aksiologik yo'nalganlikni shakllantirish va fuqarolik tarbiyasi konsepsiyasi;
huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari.

Bo'lajak o'qituvchilarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning tizimli-funksional modeli maqsadga yo'naltirilgan, nazariy-metodologik, mazmunga doir, tashkiliy va natijaviylik komponentlarini o'zida aks ettirdi (1-rasmga qarang).

Maqsadga yo'naltirilgan blok talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish tizimining boshqa bloklari uchun yetakchi rol o'ynaydi. Mazkur blok mazmunini aniqlashtirish asosida tadqiqot sohasiga doir ta'lim standarti va ijtimoiy buyurtma, meyoriy-huquqiy asoslar belgilab olindi. Shuningdek, modelning maqsad va vazifalari ham aniqlashtirildi.

Bo'lajak o'qituvchilarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish ijtimoiy buyurtma sifatida Yangi O'zbekiston "Taraqqiyot strategiyasi" va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, oliy ta'lim Davlat ta'lim standarti, shuningdek, huquqiy madaniyatni ta'minlashning meyoriy-huquqiy hujjatlari orqali belgilab olindi.

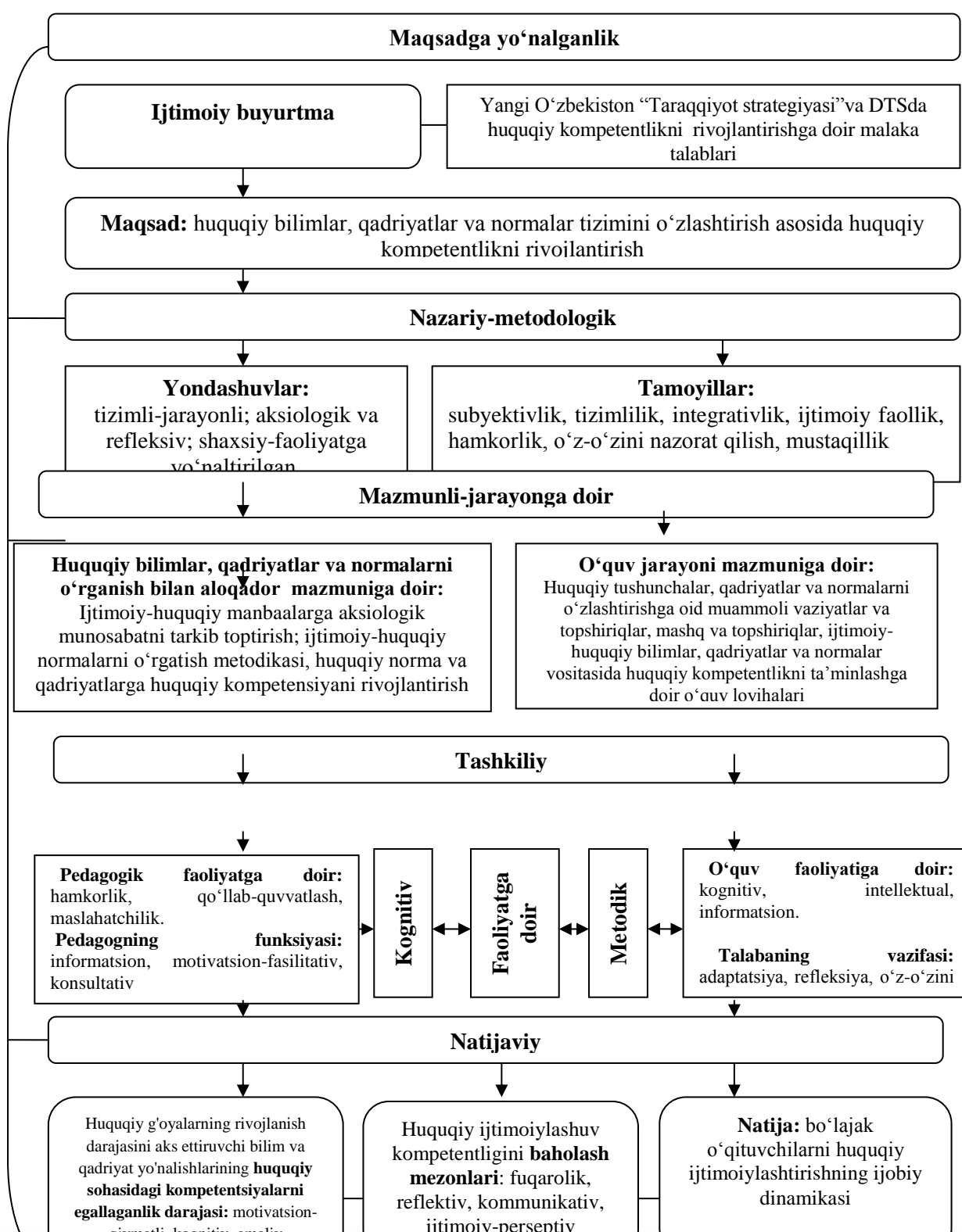
Huquqiy madaniyatni ta'minlash sohasiga doir ta'lim standartlari va meyoriy-huquqiy hujjatlar tahlili oliy ta'lim tizimida talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ijtimoiy-profilaktik ishlarni maqbullashtirish lozimligini ko'rsatdi. Bo'lajak o'qituvchilarning huquqiy kompetensiyasi - bu huquqiy g'oyalarning rivojlanish darajasini aks ettiruvchi bilim va qadriyat yo'nalishlarining huquqiy sohasidagi kompetensiyalari yig'indisida ifodalangan shaxsning sifat xususiyati sifatida motivatsion-qiymatli, kognitiv, amaliy komponentlarni o'z ichiga oladi

Motivatsion-qadriyat komponenti bo'lajak o'qituvchi tomonidan inson huquqlarini qadriyat sifatida qabul qilish, boshqalar bilan munosabatlarni tartibga solish uchun huquqni bilish motivlarini shakllantirish; qonuniy xulq-atvorga munosabatning mavjudligi, va bolalar huquqlari manfaatlarni himoya qilishdir.

Kognitiv komponent kelajakdagi kasbiy faoliyatda zarur bo'lgan huquqiy bilimlarni tizimli ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga oladi; ta'lim sohasini, bolaning

huquq va manfaatlarini tartibga soluvchi huquqning asosiy normalarini tushunish; huquqiy asosda professional munosabatlarni qurish qobiliyati.

Amaliy komponent bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-huquqiy xulq-atvorini tavsiflaydi, bu pedagogik vaziyatlarni qonun ustuvorligi asosida hal qilish ko'nikmalarini egallashda ifodalanadi; huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan munosabatlar sohasida ongli va mas'uliyatli harakatlarga tayyorlik; bolalarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga, fuqarolikni qonuniy amalga oshirishga tayyorligi; qabul qilingan huquqiy hujjatlarni qo'llash qobiliyati amaliyotdagi bilimdir. Shuni ta'kidlash kerakki, bu komponentlar o'zaro bog'liqdir.

1-rasm. Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish asosida huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik modeli

Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish tizimining maqsadga yo'nalganligi ma'lum natijalarga erishish bilan belgilanadi. Maqsadni aniqlashtirish ishlab chiqilayotgan tizim javob berishi lozim bo'lgan bir qator savollarga e'tibor qaratish orqali amalga oshiriladi. Bo'lajak o'qituvchilarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish muammosini muvaffaqiyatli hal etish uchun mazkur jarayonning yakuniy natijasi aniq aks ettirilishi lozim. Modelning maqsadi ijtimoiy-huquqiy qadriyat va normalar vositasida talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish tarzida aniqlashtirildi.

Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish asosida huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik modelini ishlab chiqish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etish ko'zda tutildi:

- ijtimoiy-huquqiy qadriyat va normalar vositasida talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish modelini ishlab chiqishga doir konseptual yondashuvlarni aniqlashtirish;
- modelning blok-tuzilmasini aniqlashtirish;
- model blok va elementlari o'rtasidagi aloqadorlikni ochib berish;
- modelning blok-tuzilmasi va elementlariga tavsif berish.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkin-ki, oliy ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilar oldida talabalarining muvaffaqiyatli huquqiy ijtimoiylashuvi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish vazifasi turibdi. Oliy ta'lim muassasasi har bir talabaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda, quyidagi yo'nalishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

Diagnostik yo'nalish - talabaning ijtimoiylashuvi va ijtimoiy rivojlanishining muvaffaqiyatini kuzatish.

Muvofiqlashtirish yo'nalishi - normativ-huquqiy bazani ta'minlash, modelni amalga oshirish bo'yicha faoliyatni nazorat qilish;

Uslubiy yo'nalish - o'quv dasturlarini yaratish va ta'lim, talabalarining huquqiy madaniyatining ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash.

Rivojlanish yo'nalishi - talabaning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydigan ta'lim muhitini yaratish.

Kadrlar yo'nalishi - o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularga huquq sohasidagi bilimlarni o'zlashtirishda axborot va uslubiy yordam ko'rsatish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.01.2019 й., 06/19/5618/2452-сон, 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон; 09.10.2020 й., 07/20/4857/1357-сон.

3. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. –T. 2000, -15 б.

4. Kaminskaya, V.I. Legal consciousness as an element of legal culture / V.I. Kaminskaya, A.R. Ratinov // Legal culture and issues of legal education. M., 1974. - 57s [in Russian]

5. Lukash, O.A. Formirovanie pravovoj kompetentnosti studentov kolledzha kul'tury v processe podgotovki k professional'noj dejatel'nosti [Formation of Legal Competence of Students of the College of Culture in the Process of Preparation for Professional Activity]: abstract of dis. ... of Candidate of Pedagogical Sciences / O.A. Lukash. – Tula, 2013. – p. 24 [in Russian] Nevvazhaj, I.D. Tipy pravovoj kul'tury i formy pravosoznaniya [Types of Legal Culture and Forms of Legal Awareness] / I.D. Nevvazhaj // Izvestija vysshih uchebnyh zavedenij. Pravovedenie. [News of Higher Educational Institutions. Jurisprudence.] – 2000. – № 2. – pp. 23 – 31. [in Russian]

6. Rad'ko, T.N. Pravomernoje povedenie: osnovnye nauchnye podhody k ponjatiju [Lawful Behavior: Basic Scientific Approaches to the Concept] / T.N. Rad'ko // Vestnik Akademii prava i upravlenija [Bulletin of the Academy of Law and Management]. – 2012. – № 28. – pp. 11 – 16. [in Russian]

7. Подласый И.П. Педагогика. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 432 с.

8. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / С.А.Смирнов [и др.]. – М.: Академия, 1998. – С.16.

9. Педагогика / В.А. Сластенин [и др.]. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.